

ADMOR — termin utworzony z początkowych liter liebr. wyrażenia „adonenu morenu we-rabbenu” tzn. „nasz pan, nauczyciel i mistrz”, używany gł. przez chasydów w stosunku do cadyków.

ADONAJ — „mój Pan”, meto nim tradycyjnie przy czytaniu Biblii zastępujący imię Boga JHWH (tzw. tetragramaton), nie wymawiane już od czasów Septuaginty. Z podstawienia samogłosek słowa Adonaj do słowa JHWH powstała niewłaściwa wymowa imienia boskiego Jehowa. Z czasem również termin Adonaj uznano za święty i zaczęto go zastępować innymi: ha-Szem — imię (Boga) lub sztuczną kombinacją Adoszem, Szaddaj — Wszechmocny, ha-Makom — miejsce (obecności boskiej), ha-Gewura — moc, potęga, ha-Kadosz baruch hu — święty, niech będzie błogosławiony.

AFIKOMAN — część środkowej MACY podawanej w czasie SEDERU, którą chowa się, aby dzieci mogły ją zwrócić w zamian za słodycze i prezenty.

ALEINU — starożytna modlitwa, odmawiana pod koniec modłów synagogałnych, głosząca jedność i najwyższą władzę Boga.

ALIJA — „wstępowanie na górę, wznoszenie się” 1) wezwanie do publicznego czytania Prawa w synagodze, tzw. alija le-Tora, 2) pielgrzymka do Jerozolimy z okazji święta PESACH, SZAWUOT i SUKKOT, tzw. alijat regel, 3) imigracja żydów do Palestyny. Zorganizowane alije rozpoczęły się w 1882 roku pod wpływem ruchu zw. Bilu. Pierwsza rozpoczęta z powodu pogromów w Rosji w 1882 r. trwała do 1903. druga 1904—1914 także gł. z Rosji i Wschodniej Europy, trzecia 1919—1923 pod wpływem deklaracji Balfoura, czwarta 1924—1931 gł. z Polski z powodu ucisku fiskalnego, piąta w dwóch fazach 1932—1935 spowodowana początkiem prześladowań nazistowskich, 1936—1940 ograniczana przez rząd mandatowy ze względów ekonomicznych i politycznych, szósta 1941—1947 w okresie walki przeciwko ograniczaniu imigracji. Po utworzeniu państwa Izrael proklamowano wolną imigrację żydów. Ostatecznie w latach 1918—1947 przybyło do Palestyny 435 tys. imigrantów, a w latach 1948—1964 aż 1 191 365 imigrantów z 66 krajów.

AMEN — „niech się tak stanie”, termin pojawiający się 14 razy w Biblii, wyrażający potwierdzenie, używany jako odpowiedź w modlitwach i błogosławieństwach; stał się symbolem zbiorowego uczestnictwa w modłach, a jego wypowiedzanie po każdym błogosławieństwie

obowiązkowe. Przejęty został także przez chrześcijan, oraz w mniejszym stopniu przez muzułmanów.

AMIDA — „stanie”, alternatywna nazwa modlitwy SZEMONE ESRE, która musi być odmawiana na stojąco.

AMORAIM — uczeni działający po ostatecznej redakcji MISZNY w początkach III w. n.e. do ok. 500 r. n.e. kiedy zakończono TALMUD Babiloński. Dziełem amoraitów jest GEMARA. Do najśłynniejszych w Palestynie (gł. ośrodki — Cezarea, Se-foris, Tyberiada) należeli: Jozua ben Lewi, Szmuel ben Nachmani, Johanan ben Napaha, Jose ben Hanina, Tanhuma bar Abba, a w Babilonii (gł. ośrodki — Nehardea, Sura, Pumbedita): Raw, Huna, Hisda, Zeira, Rawa, Josef ben Hijja, Abaje.

ARON HA-KODESZ — „święta skrzynia”, zwana również arką przymierza, w synagodze szafa ołtarzowa, w której przechowuje się zwoje TORY, wbudowana zwykle we wschodnią ścianę, wskazująca symbolicznie kierunek Jerozolimy. Otwiera się ją podczas ważniejszych modlitw.

ANI MAAMIN — „ja wierzę”, krótkie wyznanie wiary nieznanego autora (ok. XV w.) oparte na 13 zasadach wiary sformułowanych przez Majmonidesa. Fragment wyrażający wiarę w nastanie Mesjasza stał się hymnem męczenników w okresie prześladowań.

ANUSIM — „zmuszeni”, hiszp. marranos — „świnie”, termin stosowany w Hiszpanii i Portugalii w stosunku do ochrzczonych żydów, podejrzanych o potajemne wyznawanie judaizmu. Grupa ta stała się liczna w Hiszpanii po masakrach 1391 r. i ustanowieniu Inkwizycji w 1480 r. Szacuje się, że w latach 1480—1808 Inkwizycja skazała ponad 30 tys. marranów na spalenie na stosie. Wielu udało się wyemigrować do różnych państw leżących nad Morzem śródziemnym, a później także do Amsterdamu, Hamburga i innych miast. Założyli oni pierwsze gminy żydowskie w Ameryce Północnej. Dotarli też do Brazylii. Wydawało się, że po zniesieniu Inkwizycji marrani zaniknęli całkowicie, okazało się jednak, że pewna ich liczba nadal mieszka w ptn. Portugalii.

ARAWIT — modlitwa wieczorna zwana popularnie MAARIW, jedna z 3 obowiązujących w codziennej liturgii. Składają się na nią: SZEMA z dwoma błogosławieństwami poprzedzającymi i dwoma kończącymi, SZEMONE ESRE, ALEINU i żałobny KADDISZ. Odmawia się ją o dowolnej porze między zmrokiem a północą. W piątek wieczorem arawit poprzedza modlitwa

zwana KABBALAT SZABAT.

ASERET HA-DIBROT — „dziesięć przykazań” przekazanych przez Boga Mojżeszowi na górze Synaj, uznawanych za źródło wszystkich innych prawd. Biblia cytuje je w księdze Wyjścia 20, 2—17 i powtarza z małymi zmianami w księdze Powtórzonego Prawa 5, 6—21. Zgodnie z przekazem biblijnym przykazania były spisane na dwóch kamiennych tablicach, które Mojżesz potłukł, kiedy zobaczył, że lud służy złotemu cielcowi. Po ponownym wstąpieniu na górę Synaj, Mojżesz przyniósł drugi zestaw tablic, który umieszczono w arce, zwanej odtąd Arką Przymierza. Dziesięć przykazań odmawiano codziennie w Świątyni przed modlitwą SZEMA.

ASZKENAZIM — aszkenazyjczycy, od słowa Aszkenaz, jakim w średniowieczu nazywano Niemcy, określenie stosowane wobec żydów środkowej i Wschodniej Europy, których łączył wspólny język JIDYSZ. Obecnie termin ten zwykle odnosi się do Żydów europejskiego pochodzenia, kultury i tradycji, w odróżnieniu od żydów z krajów orientalnych.

ATARA — „zwieńczenie, korona, gzymś”, szeroki, często zdobiony haftem pas do- szyty do górnej części tałesu, rodzaj kołnierzyka.

AW HA-RACHAMIM — „Ojcie miłosierny”, modlitwa ułożona przez nieznanego autora dla uczczenia żydowskich męczenników poległych w Niemczech w czasie pierwszej wyprawy krzyżowej. Stała się częścią sobotniego nabożeństwa porannego w rytuale aszkenazyjskim, odmawiana także w czasie świąt, kiedy wspomina się pamięć zmarłych.

AWOT — „ojcowie, patriarchowie”, nazwa nadana przez tradycję trzem ojcom narodu żydowskiego — Abrahamowi, Izaakowi i Jakubowi, którzy otrzymali boskie objawienie i obietnicę ziemi Kanaan dla swoich potomków, co opisuje biblijna księga Rodzaju.

BARAJTA — aram. „coś, co znajduje się na zewnątrz”, ogólna nazwa naulc TAN- NAITÓW nie włączonych do MISZNY.

BAR MICWA — „syn przykazania”, specjalna uroczystość, obchodzona od XIV w., podczas której chłopiec żydowski staje się pełnoletni wobec prawa religijnego. Odbywa się w synagodze,

zwykle w pierwszy SZABAT po trzynastych urodzinach chłopca. Wzywa się go wtedy po raz pierwszy do publicznego odczytania fragmentu TORY i urywku z ksiąg prorockich, po czym wygłasza on własny komentarz do odczytanych tekstów. Od tej pory staje się odpowiedzialny za swoje czyny i przyjmuje na siebie pełne wykonywanie religijnych obowiązków: zalicza się do mężczyzn tworzących M1N- JAN, nosi TEFILIN podczas modlitwy porannej, może już mieć swoją własność i dowolnie nią dysponować, wolno mu także zawierać MAŁŻEŃSTWO.

BAT MICWA — „córka przykazania”, ceremonia, podczas której dziewczynka osiąga religijną pełnoletność, co zgodnie z prawem żydowskim następuje po ukończeniu 12 lat i jednego dnia — rok wcześniej niż chłopiec, którego uroczystość konfirmacji nazywa się BAR MICWA. Żydzi konserwatywni i reformowani obchodzą tę ceremonię w synagodze, natomiast ortodoksyjni urządzają z tej okazji uroczystość religijną w domu.

BEDIKA — „badanie, oględziny”, termin używany w związku z różnego rodzaju kontrolami, np. bedikat chamec — szukanie kwasu przed świętem PESACH, bedikat ha-edim — wypytywanie świadków przed sądem, stosowany jednak gł. w odniesieniu do uboju rytualnego, tzn. sprawdzania noża przed użyciem, czy jest wystarczająco ostry, badania tchawicy i przełyku zwierzęcia, czy zostały prawidłowo przecięte oraz innych organów wewnętrznych, gł. płuc, dla stwierdzenia, czy zwierzę nie było chore na żadną chorobę, która czyniłaby je rytualnie nieczystym.

BEIT KNESET — synagoga, bóżnica — najważniejsza instytucja religijna w życiu Żydów; po zburzeniu świątyni stała się miejscem publicznych modłów i często centrum życia społecznego. Odprawia się w niej modły codzienne, w SZABAT i święta, a także z okazji innych uroczystości jak śluby i rocznice. Prawdopodobnie pierwsze synagogi powstały w czasach niewoli babilońskiej, kiedy ludzie pozbawieni Świątyni mieli zwyczaj zbierać się od czasu do czasu w obecności jednego ze swoich duchowych przywódców, aby słuchać słowa bożego i odmawiać wspólnie modlitwy. Po powrocie z niewoli zwyczaj ten utrzymał się. W okresie Drugiej świątyni synagogi istniały już w całym kraju. Ich styl architektoniczny zmieniał się z biegiem czasu, ale jedna rzecz pozostała niezmienna — arkę umieszcza się zawsze na ścianie wskazującej kierunek Jerozolimy, w ten sposób-wierni pozostają zwrócenii w kierunku świętego miasta. Wzorując się na budynku świątyni, synagogi miały też osobną część przeznaczoną dla kobiet.

BEIT KWAROT — „dom grobów”, także beit olam — „wiekuisty dom”, beit chaim — „dom życia”, hebrajskie nazwy cmentarza, który zgodnie ze wskazaniem prawa żydowskiego powinien znajdować się za miastem. Przed wejściem na cmentarz należało odmówić specjalne błogosławieństwo, natomiast przy wyjściu dokonać rytualnego obmycia rąk.

BEIT MIDRASZ — „dom nauki”, miejsce studiów Prawa, dyskusji nad problemami judaizmu, z własną biblioteką dzieł rabinicznych dostępną dla wszystkich. Uczęszczać mógł każdy, bez względu na wiek a nauczycielami byli często wędrowni kaznodzieje zapraszani przez gminę.

BEJCA — „jajko” 1) jajko na twardo lub jajko pieczone w skorupce — jeden z koniecznych składników uczyty sederowej, 2) traktat MISZNY z porządku Moed, zwany inaczej Jom Tow — „święto”, liczący 5 rozdziałów, posiadający GEMARĘ w obu TALMUDACH palestyńskim i babilońskim, zajmujący się prawami dotyczącymi świąt.

BESAMIM — „wonne korzenie, wonności, przyprawy”, używane gł. w czasie ceremonii HAWDALI na zakończenie SZABATU, kiedy spala się je w specjalnych pojemnikach i przy ich zapachu odmawia odpowiednie błogosławieństwo. Pojemniki te, często srebrne, w kształcie wieży, stały się ulubionymi przedmiotami żydowskiej sztuki rytualnej.

BIMA - „miejsce wyniesione, podwyższone”, także almemar, w synagodze podium z pulpitem, przy którym odczytuje się TOREĘ. Także miejsce, skąd kantor prowadzi modlitwę w sefardyjskich i niektórych aszkenazyjskich synagogach.

BODEK — „badacz, kontroler”, urzędnik badający zwierzę po uboju dla upewnienia się, czy nie było chore na żadną chorobę, która czyniłaby je rytualnie niezdatnym do spożycia.

BRIT MILA — obrzezanie, zabieg polegający na usunięciu napletka — symbol przymierza między Bogiem i Abrahamem, dokonywany ósmego dnia po urodzeniu, nawet jeśli wypada on w SZABAT lub JOM KIPPUR. Zwłoka jest możliwa jedynie w przypadku zagrożenia życia dziecka. Głównymi uczestnikami obrzędu są: MOHEL, dokonujący operacji, ojciec dziecka odmawiający błogosławieństwo i SANDAK, trzymający dziecko. Zgodnie z tradycją niewidzialnym uczestnikiem jest także prorok Eliasz. Obrzezanie obowiązuje wszystkich mężczyzn, którzy chcą przejść na judaizm.

CADYK (caddik) — „człowiek sprawiedliwy”, charyzmatyczny przywódca religijny chasydyzmu, cieszący się najwyższym autorytetem wśród - współwyznawców, którzy wierzyli w jego nadprzyrodzoną moc czynienia cudów. Uważano, że cadyk, dzięki swej mistycznej jedności z

Bogiem, może pośredniczyć we wszystkich sprawach ludzkich. Z czasem rozwinął się szczególny kult cadyków, a funkcje ich dziedziczyli potomkowie.

CHAMESZ MEGILLOT — „pięć zwojów”, ksiąg wchodzących w skład trzeciej części Biblii: Pieśń nad Pieśniami, Rut, Lamentacje, Kohelet, Estera, których teksty odczytuje się podczas największych świąt żydowskich: odpowiednio na PESACH, SZA- WUOT, 9 Aw, SUKKOT i PURIM.

CHANUKA — święto obchodzone przez 8 dni od 25-tego dnia miesiąca kislew, na pamiątkę oczyszczenia świątyni w 164 roku p.n.e. przez Judę Machabeusza, po jej zbeszczeszczeniu przez Antiocha IV Epitanesa. Ze świętem wiąże się zwyczaj zapalania świec przez 8 kolejnych dni w specjalnej ośmioramiennej lampie zw. CHANUK1JA lub menorat chanuka. W czasie Chanuki zabroniony jest post i wygłaszanie mów pogrzebowych, gdyż jest to święto bardzo radosne.

CHANUKIJA — specjalna lampa na 8 świec, które zapala się po zachodzie słońca przez 8 kolejnych dni święta CHANUKI, zaczynając od jednej i codziennie dodając jedną więcej. Światła powinny palić się co najmniej pół godziny, nie wolno zapalać jednej lampy od drugiej — do tego celu służy specjalne światełko pomocnicze zw. SZAMES.

CHAROSET — potrawa sederowa z jabłek, orzechów, migdałów, cynamonu i wina, mająca przypominać zaprawę murarską lub glinę do wytwarzania cegieł, używaną przez żydów w Egipcie. W potrawie tej zanurza się gorzkie zioła, aby były mniej cierpkie.

CHASIDE UMOT HA-OLAM — „sprawiedliwi narodów świata” 1) termin rabiniczny odnoszący się do ludzi prawych, ale nie będących wyznania możeszowego, którzy zgodnie z Talmudem w przyszłym świecie zajmą równe miejsce z Żydami, 2) odznaczenie izraelskie nadawane przez Jad wa-Szem za ratowanie życia Żydom w czasie II wojny światowej.

CHASYDYZM — od słowa chasid — „pobożny”, ruch mistyczno-religijny i społeczny, zapoczątkowany przez Izraela ben Eliezera (1700—1760) z Podola, zwanego też Baal Szem Tow. Chasydyzm przeciwstawiał się judaizmowi rabinicznemu, głosił radość życia poprzez ekstazę religijną, taniec i śpiew. Główny nacisk kładł na osobistą modlitwę, która miała służyć połączeniu się z Bogiem, a przez to wypełnieniu najważniejszego zadania człowieka. Rozwinął

swój własny rytuał religijny, założył własne synagogi, lecz nigdy nie oderwał się od głównego nurtu, judaizmu. Do II wojny światowej centrum chasydyzmu stanowiła Europa Wschodnia, obecnie główne jego ośrodki znajdują się w Izraelu i w Stanach Zjednoczonych.

CHAZAKA — termin wyrażający 3 koncepcje w prawie żydowskim: 1. sposób wejścia w posiadanie jakiejś własności, 2. dowód posiadania prawa własności, 3. faktyczni prawno domniemanie co do istnienia określonego faktu lub stanu rzeczy. W Polsce instytucja chazaki przyjęła specjalne znaczenie i rozwój. W XVI w. stanowiła rodzaj opłaty wnoszonej przez każdego nowoprzyjętego do gminy. Z końcem XVII w. stała się prawem koncesji, które musieli opłacić nie tylko obcy, ale wszyscy członkowie gminy. Zniesiona przez sejm polski w 1781 r.

CHAZAN — dawniej urzędnik pełniący różne funkcje w synagodze, od średniowiecza, z powodu złożoności liturgii i zaniku znajomości hebrajskiego, zwany również szeliach cibbur — „wysłannik publiczny”, kantor przewodzący modłom w synagodze.

CHEDER — „pokój”, dawna szkoła religijna, mieszcząca się na ogół w domu nauczyciela zwanego rebbe albo melamed, obejmująca trzy grupy wiekowe: od 3 do 5, 6—7 i od 8 do 13 lat. Przedmiotem nauczania w poszczególnych klasach było odpowiednio: czytanie modlitewnika, czytanie TORY w piśmie Raszi, czytanie TALMUDU.

CHEREM — klątwa, ekskomunika rzucona przez rabinów w celu utrzymania religijnej i społecznej dyscypliny.

CHOL HA-MOED — „powszednie dni czasu świątecznego”, termin oznaczający środkowe dni PESACH i SUKKOT (gdyż pierwszy i ostatni dzień obchodzi się bardziej uroczyście), uważane za pół-święta, podczas których zezwala się na wykonywanie niektórych prac.

CHUMASZ — od chamesz — „pięć”, Pięcioksiąg, Pentateuch, synonim słowa TORA w znaczeniu pierwszych pięciu ksiąg biblijnych; także zwój zawierający Pięcioksiąg, używany przez wiernych w synagodze.

CICIT — w j. poi. w przejętej z jidysz formie cyces — frędzle przymocowane do spodniej części

odzieży, noszone przez Żydów płci męskiej stosownie do nakazu z Bamidbar — Ks. Liczb 15, 37—41: „Powiedz synom Izraela niech sobie zrobią frędzle na krajach swoich szat...” w celu przypomnienia boskich przykazań.

CZULENT — danie, w skład którego wchodzi fasola, mięso, ziemniaki, kasza perłowa, czasem suszone śliwki i inne przyprawy, tradycyjnie spożywane przez Żydów aszkenazyjskich na obiad w SZABAT. Ponieważ gotowanie tego dnia jest zabronione, przyrządza się je w piątek po południu i pozostawia w piecu na całą noc. Żydzi sefardyjscy przygotowują podobny ciepły posiłek na szabat zwany chamin.

DEKALOG — zob. ASERET HA-DIBROT

DIASPORA — gr. „rozproszenie”, termin używany na określenie wszystkich krajów poza Palestyną, w których mieszkają żydzi (hebr. galut).

EL MALE RACHAMIM — „Boże pełen miłosierdzia”, modlitwa za zmarłych, odmawiana podczas pogrzebu, a także w czasie świąt, kiedy wspomina się pamięć zmarłych.

EREW — „wieczór”, termin używany w odniesieniu do początku świąt i SZABATU, który jak każda doba w tradycji żydowskiej zaczyna się od zachodu i trwa do zachodu słońca następnego dnia. Tak więc wyrażenie erew szabat oznacza wieczór piątkowy, kiedy to zaczyna się szabat.

GABAI —jid. gabe — urzędnik gminny, często członek zarządu synagogi, odpowiedzialny za organizację instytucji dobroczynnych.

GAON — tytuł nadawany przewodniczącym akademii babilońskich znajdujących się w miastach Sura i Pumbedita od końca VI do połowy XI wieku, będący skrótem aramejskiego wyrażenia: Rosz Metiwta Geon Jaakow tzn. Przewodniczący akademii, chluba Jakuba. Autorytet babilońskich gaonów uznawał cały świat żydowski. Udzielane przez nich odpowiedzi na pytania dotyczące okoliczności stosowania prawa złożyły się na piśmiennictwo zw. responsami. Jednym z najśłynniejszych w średniowieczu był Saadia Gaon (882—942), przewodniczący akademii w Surze.

GEMARA — od czas. gamar — „kończyć”, oznacza zakończenie, jest zbiorem komentarzy uzupełniających do MISZNY. Jest dziełem AMORAITÓW, wraz z MISZNĄ tworzy TALMUD.

GERUSZIN — termin techniczny oznaczający „rozwód”, w prawie żydowskim wprowadzany w życie poprzez list rozwodowy, nazywany sefer keritut w Pięcioksięgu, lub get w TALMUDZIE, wręczany żonie przez męża w obecności świadków. List ten wymaga zatwierdzenia przez sąd rabiniczny, co stwarza opóźnienie dające możliwość refleksji i pogodzenia małżonków. Także spełnienie warunków zastrzeżonych w KE-TUWA ma zmniejszać liczbę rozwodów. W teorii prawo rozwodu przysługiwało tylko mężowi, ale w wielu przypadkach było poważnie ograniczane. Żona mogła uzyskać rozwód m.in. z powodu odstępstwa męża od wiary, trądu, złego prowadzenia się czy nieuczciwego zajęcia. W XI wieku rabbi Gerszom z Moguncji (Maor Ha-Gola 965—1028) ogłosił, że mężczyzna nie może oddalić żony bez jej zgody.

HAFTARA — fragment z ksiąg prorockich czytany w synagodze w SZABAT rano, święta i dni postu po odczytaniu fragmentu z Pięcioksięgu. Zazwyczaj fragment ten łączy się tematycznie z poprzedzającym go urywkiem TORY lub z kalendarzem czy wydarzeniem historycznym. Obyczaj ten powstał prawdopodobnie w okresie prześladowań za Antiocha IV Epifanesa, kiedy czytanie Pięcioksięgu było zabronione.

HAGADA — od czas. higgid — „oznajmić”, opowiadanie interpretujące i wyjaśniające jakiś tekst biblijny, którego celem jest pouczenie moralne. Dotyczy tej części literatury talmudycznej i midraszowej, która posługuje się legendą, bajką, historyczną anegdotą, maksymą.

HAKKAFOT — procesje wokół synagogi lub wewnątrz niej — wokół BIMY, odbywające się z różnych okazji, np. z LULAWEM podczas święta SUKKOT, ze zwojami TORY w SIMCHAT TORA, a także z okazji poświęcenia synagogi i cmentarza.

HALACHA — od czas. halach — „iść, postępować”, w znaczeniu przenośnym — zasady postępowania oraz przepisy prawne i religijne. W prawie rabinicznym określa ogólnie przyjętą wykładnię dla tzw. Prawa Ustnego, czyli począwszy od MISZNY poprzez TALMUD do SZULCHAN ARUCH przyjętej interpretacji Prawa Pisanego (TORY). W przeciwieństwie do HAGADY odnosi się do ustaleń, które zyskały miano obowiązującej normy.

HALLEL — „pochwała, dziękczynienie, psalmy dziękczynne” — termin odnoszący się w liturgii do psalmów 113—118, który to zbiór cytuje TALMUD jako Hallel egipski, dla odróżnienia od psalmu 136 zwanego Wielki Hallel. Hallel należy odmawiać na PESACH, SZAWUOT, SUKKOT i CHANUKĘ. W Babilonii odmawiano także na ROSZ CHODESZ i zwyczaj ten został utrzymany w formie tzw. Pół Hallelu, tzn. bez Ps. 115,1—11 i Ps. 116,1—11.

HASKALA — „oświecenie, wykształcenie”, termin utworzony w 1832 r. przez Judę Jeitelesa na określenie ruchu szerzącego nowoczesną kulturę europejską wśród Żydów w latach ok. 1750—1880, w Polsce, w Niemczech (gł. M. Mendelssohn), Włoszech i Zachodniej Europie. Haskala propagowała odrodzenie kulturalne i społeczne Żydów poprzez rozwój nauki, filozofii, reformę szkolnictwa, zbliżenie do kultury krajów, w których żyli, a więc także znajomość języków obcych, popierała emancypację, wpłynęła na rozwój prasy i literatury żydowskiej, zapoczątkowała ruch asymilacyjny. W Polsce głównymi przedstawicielami Haskali byli Ch. Z. Słonimski, A. Sztern.

HAWDALA — „różnica, oddzielenie, wyróżnienie”, błogosławieństwo odmawiane na zakończenie SZABATU lub świąt, oznaczające koniec dnia świątecznego, a początek powszedniego. Składa się ze wstępu, błogosławieństwa nad winem, wonnymi korzeniami i światłem świecy, oraz błogosławieństwa końcowego.

HOSZANA RABBA — „Wielka Hosanna”, siódmy dzień SUKKOT, podczas którego procesja obchodzi 7 razy synagogę, po czym gałązkami wierzby uderza się o ziemię lub sprzęty — jest to ceremonia sięgająca czasów Drugiej świątyni, mająca zapewnić deszcz.

IZKOR — „oby wspomniał (Pan)” — początkowe słowa modlitwy czczącej pamięć zmarłych; także termin stosowany do części modłów zwanych hazkarat neszamot (wspominanie dusz) odmawianych w święta, w które wspomina się pamięć zmarłych (JOM KIPPUR, SZEMINI ACERET, ostatni dzień PESACH, drugi dzień SZA- WUOT), składających się ze wstępu, psalmu 91, właściwego Izkor i modlitwy AW HA-RACHAMIM.

JAD — lub jadit — wskazówka, inaczej „rączka” ułatwiająca odczytywanie tekstu TORY, wykonana ze srebra, drewna, drogiego kamienia, bogato zdobiona.

JAMIM NORAIM — „straszne dni” lub aceret jeme teszuwa — „10 dni skruchy i pokuty”, 10 dni

rozpoczynających się w ROSZ HA-SZANA, a kończących w JOM KIPPUR, podczas których należy pokutować i żałować za grzechy, aby, jak głosi jedna z tradycji, zostać zapisanym do księgi życia.

JESZIWA — nazwa wyższych szkół talmudycznych, początkowo odnosząca się do akademii działających w Palestynie i w Babilonii, później także do szkół powstających w całym świecie żydowskim, zajmujących się studiami nad TALMUDEM i innymi dziełami rabinicznymi.

JIDYSZ — język, którym posługiwała się większość Żydów aszkenazyjskich do II wojny światowej. Powstał wśród Żydów w Niemczech we wczesnym średniowieczu. Podstawę stanowi język niemiecki z elementami aramejsko-hebrajskimi, romańskimi i słowiańskimi (w dialekcie wschodnim). Zapisywany alfabetem hebrajskim. Stał się co dziennym językiem szerokich mas żydowskich w Europie, rozwijając swoją własną literaturę i kulturę. W momencie wybuchu II wojny światowej posługiwało się nim ok. 11 mln Żydów na świecie, większość w Europie Wschodniej.

JOM KIPPUR — Dzień Pojednania, dzień pokuty i postu, obchodzony 10-tego dnia miesiąca tiszri. W Polsce znany jest także pod nazwą Sądny Dzień. Jedyne święto, do którego nic dodaje się drugiego dnia w DIASPORZE, co jest związane z trudnością zachowania całkowitego postu przez dwa kolejne dni. Wszystkie rodzaje pracy są zakazane, podobnie jak w SZABAT. Według tradycji, los każdego człowieka, który nie został jednoznacznie określony w ROSZ HA-SZANA, rozstrzyga się właśnie w Jom Kippur.

KABBALAT SZABAT — „przyjęcie, powitanie szabatu”, modlitwa poprzedzająca piątkowy MAARIW, uroczyście witająca nadejście SZABATU. Składa się z psalmu 29, hymnu zwanego Lecha Dodi, oraz psalmów 92—93.

KABAŁA — hebr. kabała — tradycyjnie i najczęściej używany termin na określenie tajemnych nauk judaizmu i mistyki żydowskiej, szczególnie form, które się przyjęły w średniowieczu i później począwszy od VII w. W szerokim sensie oznacza wszystkie kolejne ezoteryczne kierunki w judaizmie, które powstały od końca okresu Drugiej Świątyni i odgrywały żywą rolę w historii Izraela.

KADDISZ — modlitwa pochwalna, odmawiana prawie całkowicie po aramejsku, podczas

codziennych modłów. Kaddisz żałobny (Kaddisz Jatom), wyrażający wiarę w Boga i poddanie się jego woli odmawia się za zmarłych. Specjalny Kaddisz, zwany de-Rabbanan odmawia się na koniec studiowania TALMUDU. Dla recytacji tej modlitwy wymagany jest MINJAN.

KAHAŁ — hebr. kahal, kehilla — „gmina, kongregacja, zbór”, specyficzne dla Polski określenie żydowskiej organizacji gminnej, której autonomia obejmowała sprawy religii, kultu, sądownictwa, szkolnictwa, pomocy społecznej, a także zbiór podatków na rzecz państwa. Na czele stali tzw. raszim — najwyżsi dygnitarze gminy i jej reprezentanci wobec władz państwowych. W okresie porozbiorowym autonomia ka- hałów została znacznie ograniczona i sprowadzona głównie do spraw religijnych i pomocy społecznej.

KALENDARZ HEBRAJSKI — księżycowo-słoneczny, oparty na roku księżycowym liczącym 354 dni. W celu wyrównania różnicy w stosunku do roku słonecznego, dodaje się co 2 lub 3 lata dodatkowy trzynasty miesiąc przestępny (zw. drugim adar). co powoduje, że poszczególne miesiące przypadają o tej samej porze roku. Dzieli się na 12 miesięcy rozpoczynających się od nowiu księżycowego (ROSZ CHODESZ liczących po 29 lub 30 dni. Rok religijny rozpoczyna się jesienią, 1-go dnia miesiąca tiszri. Nazwy miesięcy wywodzą się z tradycji babilońskiej:

1. tiszri (wrzesień/październik)

2. cheszwan (październik/listopad)

3. ki siew (listopad/grudzień)

4. tewet (grudzień/styczeń)

5. szwat (styczeń/luty)

6. adar (luty/marzec)

7. nisan (marzec/kwiecień)

8. ijar (kwiecień/maj)

9. siwan (maj/czerwiec)

10. tammuz (czerwiec/lipiec)

11. aw (lipiec/sierpień)

12. elul (sierpień/wrzesień)

Pełny cykl kalendarza hebrajskiego zamyka się w okresie 19 lat.

KAPORET — lambrekin zakrywający górną część ARON HA-KODESZ.

KARPAS — „pietruszką”, którą w czasie SEDERU zanurza się w słonej wodzie.

KASZER — „odpowiedni, zdatny”, stąd koszerny, w rozumieniu rytualnym. Słowo określające zdolność pewnych rzeczy, przedmiotów do zastosowania ich, posługiwania się nimi, a także prawidłowość wykonania pewnych czynności, rytuałów i ceremonii.

KETER TORA — „korona Tory”, ozdoba w kształcie korony, zazwyczaj srebrna, nakładana na TORĘ ubraną w sukienkę (MEIL).

KETUWA — dokument ślubny, od ok. I w. p.n.e. spisywany w języku aramejskim. w obecności dwóch świadków nie spokrewnionych z żadną ze stron, zawierający zobowiązania finansowe i inne męża w stosunku do żony oraz ubezpieczający żonę na wypadek śmierci męża lub rozwodu. Według prawa rabinicznego jest niezbędnym warunkiem zawarcia małżeństwa, a jego odczytanie jest głównym punktem ceremonii ślubnej. Od chwili wręczenia — przed NISSUIN — zawsze w posiadaniu żony.

KETUWIM — „Pisma”, trzecia część Biblii, w skład której wchodzi następujące księgi: Hioba, Psalmów, Przysłów, Pieśń nad Pieśniami, Rut, Lamentacje, Kohelet, Estery, Daniela, Ezdrasza, Nehemiasza, 1 i 2 Kronik.

KIDDUSZ — „poświęcenie”, modlitwa odmawiana nad kielichem wina, w domu i w synagodze, w celu uświęcenia SZABATU lub święta. Odmawiana w przeddzień święta przed jedzeniem oraz następnego ranka przed pierwszym posiłkiem — tzw. Keddisza Rabba. W przypadku braku wina, zastępują go dwa bochenki chleba. Modlitwa składa się z dwóch błogostawieństw — jednego dla wina, drugiego dla SZABATU lub święta.

KIDDUSZIN (lub Kidduszim) — 1) zw. także erusin — „zaręczyny”, zob. MAŁŻEŃSTWO, 2) siódmy traktat MISZNY w porządku Naszim, mający GEMARĘ w obu TALMUDACH, poświęcony regulacjom dotyczącym ślubu i małżeństwa.

KOL NIDRE — aram. „wszystkie śluby”, modlitwa unieważniająca śluby złożone Bogu nieświadomie, zbyt pochopnie lub pod przymusem, którą wypowiada się w przeddzień JOM KIPPUR. Powstała prawdopodobnie w IX wieku. Odnosi się tylko do zobowiązań uczynionych przez ludzi wobec Boga; ślubowanie dotyczące innej osoby nie może być odwołane bez wzajemnego porozumienia.

LADINO — dialekt żydowsko-hiszpański, którym posługują się Żydzi sefardyjscy. Powstał wśród Żydów hiszpańskich; opiera się głównie na średniowiecznym dialekcie kastylijskim, oraz zapożyczeniach z hebrajskiego, portugalskiego i z różnych dialektów hiszpańskich. Do tej pory językiem tym posługują się Żydzi sefardyjscy mieszkający w krajach śródziemnomorskich, bałkańskich i w Izraelu. Od początku notowany w alfabecie hebrajskim, w czasach współczesnych także w alfabecie łacińskim.

LAG BA-OMER — 33-ci dzień OMERU, czyli 18-ty dzień miesiąca i jar, od czasów GAONÓW obchodzony jako pół-święto, jedyny dzień między PESACH a SZAWUOT kiedy dozwolone jest zawieranie małżeństw, obcinanie włosów oraz różne formy rozrywki. Według jednej z tradycji, w okresie między Pesach a Szawout umarło z powodu zarazy 24 tys. uczniów Rabiego Akiby, ale właśnie 33-ego dnia zaraza ustąpiła. Obowiązuje liturgia jak w każdy dzień powszedni, oprócz modlitwy TACHA- NUN. Tradycyjnie dzieci bawią się łukiem i strzałami. Obecnie w Izraelu jest to Dzień Uczniów i Studentów.

LEJL SZIMMURIM — „noc czuwania”, nazwa nadana przez Biblię nocy wyjścia z Egiptu czyli pierwszej nocy (w diasporze pierwszym 2 nocom) święta PESACH. Ponieważ uważa się, że tej nocy nie zagraża żadne osobiste niebezpieczeństwo, gdyż otoczona jest specjalną opieką boską, często domów nie zamykano na klucz i pomijano modlitwę wieczorną.

MA NISZTANA — „czym się różni (ta noc od innych nocy?)”, początek czterech pytań zadawanych ojcu przez najmłodszego syna w czasie SEDERU. Pan domu odpowiada recytując Hagadę paschalną, opowiadając historię wyjścia z Egiptu.

LULAW — gałąź palmy, a potem także cały świąteczny bukiet złożony nonadto z 3 gałązek mirtu, 2 wierzby i odmiany cytryny zw. etrog, używany na SUKKOT. Lulaw jest charakterystyczny dla obchodów tego święta od czasów Drugiej Świątyni. Każdego dnia z wyjątkiem SZABATU, podnosi się go podczas recytacji HALLLLU i macha w różnych kierunkach, co ma symbolizować władzę Boga nad całym światem. Lulaw nosi się podczas procesji odbywanych dookoła sygnagogi przez wszystkie dni' święta.